INSTYTUT GENETYKI
I BIOTECHNOLOGII ZWIERZĄT
Polskiej Akademii Nauk

Jastrzębiec, 30.08.2021

Prof. dr hab. Emilia Bagnicka
Zakład Biotechnologii i Nutrigenomiki
Instytut Genetyki i Biotechnologii Zwierząt
Polskiej Akademii Nauk w Jastrzębcu

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr. inż. Aleksandry Haski
pt. „Ocena możliwości zwiększenia zainteresowania użytkowaniem ras rodzimych zwierząt poprzez produkty identyfikowane na rynku"
wykonanej pod kierunkiem dr. hab. Elżbiety Martyniuk,
w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
Instytucie Nauk o Zwierzętach.

Rozprawa doktorska Pani mgr Aleksandry Haski dotyczy oceny możliwości poprawy opłacalności i zapewnienia trwałości użytkowania rodzimych ras zwierząt poprzez zwiększenie zainteresowania konsumentów surowcami i produktami od nich pochodzącymi. W łańcuchu dostaw istotną rolę odgrywają również przetwórcy i sprzedawcy. Jedną z dróg wiodących do tego celu jest zwiększenie rozpoznawalności na rynku produktów pochodzących od ras rodzimych poprzez system certyfikatów, wskazujących konsumentowi na wyższą jakość i specyficzne cechy tych produktów w porównaniu z towarami pochodzącymi z produkcji masowej. Dzięki temu produkty te mogą uzyskiwać wyższą cenę.

Obecnie w Europie jest nadprodukcja żywności i zapewnione bezpieczeństwo żywnościowe. Wynika to z intensyfikacji produkcji rolnej jaka nastąpiła w drugiej połowie XX wieku. Pierwotnie był to wymóg związany z podwojeniem się liczby ludności na świecie z 2,5 mld w 1950 roku do ok. 6,0 mld w 2000 roku. Nastąpiło to jednak kosztem m.in. zmniejszenia bioróżnorodności, gdyż doprowadziło do zniknięcia wielu tradycyjnych odmian rośli uprawnych i lokalnych ras zwierząt gospodarskich, dobrze przystosowanych do warunków środowiskowych. Z drugiej strony, przy zapewnionym bezpieczeństwie żywnościowym zaczęto zwracać uwagę na bezpieczeństwo żywności i jej jakość. Jednak do obecności np. mykotoksyn, czy termostabilnych toksyn bakterii patogennych doszły problemy wynikające z intensyfikacji produkcji – nadużycie nawozów sztucznych i środków ochrony w uprawie roli i roślin, a antybiotyków i stymulatorów wzrostu w chowie i hodowli zwierząt. Powrót do tradycyjnych odmian roślin, czy lokalnych ras zwierząt gospodarskich, które nie nadają się do intensywnego użytkowania, ale są dobrze przystosowane do środowiska i odporniejsze na choroby, a pozyskiwane surowce i produkty cechują się znacznie lepszą jakością odżywczą, w tym znacznie wyższą zawartością składników bioaktywnych, korzystnie oddziałujących na organizm człowieka, można uznać za wkład w częściowe rozwiązanie tego problemu. Częściowe, bo produkty pochodzące z gospodarstw ekologicznych, czy od ras lokalnych zawsze będą niszowymi i nie zastąpią produktu masowego. Zwłaszcza, że w związku z dalszym, szybkim wzrostem liczby ludności na

świecie oraz zmianami klimatycznymi, niekorzystnymi dla uprawy roślin i chowu zwierząt być może niebawem staniemy z powrotem w obliczu zagrożenia bezpieczeństwa żywnościowego. Oby ten problem, tym razem, został rozwiązany zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Nie do przecenienia są również funkcje pozaprodukcyjne rolnictwa, chociażby ochrona środowiska, ochrona zasobów genetycznych, czy zapewnienie miejsc pracy, życia i wypoczynku. Zatem poruszoną w pracy tematykę uznaję za zasadną i niezwykle istotną dla rozwoju nie tylko polskiego rolnictwa. Tematyka ta jest niezwykle istotna również w świetle wprowadzanego programu „Europejski Zielony Ład", w którym rasy lokalne mają szansę odegrać niebagatelna rolę.

Przedstawiony mi do oceny manuskrypt liczy 263 strony i opatrzony jest streszczeniem w języku polskim i angielskim. Część informacji i wyników zestawiono w 64 tabelach, 46 wykresach i ośmiu rycinach zamieszczonych w części głównej manuskryptu oraz 10 tabelach w Aneksie pracy.

Układ pracy jest typowy dla dysertacji – po krótkim wstępie, w którym została zarysowana problematyka pracy, Kandydatka przedstawiła cele swojej pracy oraz analizy jakie przeprowadziła, dzięki którym ten cel został osiągnięty. Głównym celem pracy była analiza łańcucha produkcji żywności w oparciu o surowce pochodzące od rodzimych ras zwierząt gospodarskich w celu identyfikacji problemów i ograniczeń występujących na poszczególnych etapach łańcucha produkcji żywności. W celu pracy podano również, że analizy tej dokonano na podstawie ankiet skierowanych do wszystkich przedstawicieli łańcucha produkcji żywności, co jednak jest już informacja metodyczną. Brak jest hipotezy, jednak nasuwa się pytanie, czy w tego typu opracowaniach zasadne jest stawianie hipotezy zerowej. W obszernym przeglądzie literatury mgr Aleksandra Haska omówiła rolę i znaczenie ras rodzimych, ich funkcje w ekosystemach rolnych, znaczenie w kulturze i tradycjach regionalnych. Podkreśliła znaczenie ras rodzimych w turystyce wiejskiej i agroturystyce, ich znaczenie ekonomiczne oraz wykorzystanie na potrzeby naukowe. W kolejnym podrozdziale Pani mgr Haska omówiła polskie rasy rodzime bydła, świń, owiec, kóz, koni, kur, kaczek, gęsi, zwierząt futerkowych, ryb i pszczół, które zostały włączone do Krajowego programu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich. Kolejna część przeglądu literatury poświęcona jest przyczynom utraty zmienności genetycznej zwierząt gospodarskich i formom jej ochrony. Następnie Kandydatka zdefiniowała i podkreśliła znaczenie i rolę produktów niszowych, do których zaliczyła produkty lokalne, regionalne, tradycyjne, ekologiczne i funkcjonalne, przy czym jeden produkt można zakwalifikować do kilku tych kategorii. Kolejna część dysertacji poświęcona jest omówieniu polskich, międzynarodowych i zagranicznych systemów certyfikacji, wyróżniania produktów niszowych z produkcji masowej, co jest kluczowe dla ich zaistnienia na rynku i osiągnięcia przez nie wyższej ceny niż produkty konwencjonalne. Dla promocji produktów pochodzących od ras rodzimych niezwykle istotna jest działalność różnych fundacji, kampanie społeczne, konkursy na najlepsze wyroby z surowców pochodzących od tych ras, targi, kiermasze, czy festyny. Kandydatka podkreśliła znaczenie programów ogólnopolskich i regionalnych finansowanych przez organy publiczne, np. Lista Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, czy 10 odrębnych funduszy dla promocji różnych produktów pochodzenia zwierzęcego. Swój wkład w rozwój użytkowania ras rodzimych mają naukowcy, wykazujący różnice w jakości produktów pochodzących od tych ras, zwłaszcza utrzymywanych w systemie ekologicznym, w porównaniu do ras intensywnie użytkowanych. Dużą rolę odgrywa

gastronomia, turystyka wiejska i agroturystyka oraz działania edukacyjne wszystkich osób zaangażowanych w łańcuch dostaw żywności. Przegląd literatury Pani mgr Haska zakończyła przedstawieniem przykładów konkretnych produktów pochodzących od ras rodzimych produkowanych w Polsce i za granicą. Należy zauważyć, że Kandydatka w przeglądzie literatury wskazała na wszystkie istotne problemy i możliwości rozwoju rynku produktów pochodzących od ras rodzimych.

Uwagi do tej części pracy:

– kandydatka nie uzupełniła materiału o najnowsze informacje odnośnie kóz rasy sandomierskiej i kazimierzowskiej – rasy te mają otwarte księgi odpowiednio od września i listopada 2019 roku;

– na stronach 53-55 przedstawiono międzynarodowe systemy certyfikacji, nie podając żadnego przykładu polskich produktów, które takie certyfikaty uzyskały. Jest temu wprawdzie poświęcony osobny podrozdział, ale nie przy wszystkich produktach zaznaczono, iż są certyfikowane w systemie międzynarodowym. Tabela 4 również nie zawiera informacji o produktach polskich.

Kolejny rozdział liczący trzy podrozdziały dotyczy materiału i metod wykorzystanych do osiągnięcia celu pracy. Narzędziem badawczym były ankiety skierowane do pięciu grup respondentów: hodowców, producentów, przetwórców, sprzedawców i konsumentów. Nasuwa się pytanie, czy zasadne było rozdzielne potraktowanie hodowców i producentów, zwłaszcza, że właścicielom zwierząt pozostawiono swobodę wyboru co do przynależności do grupy hodowców, czy producentów. Ostatni podrozdział rozdziału Materiał i metody można było zaliczyć już do wyników. Ponadto proszę o wyjaśnienie dlaczego pytanie o płeć zadano jedynie grupie konsumentów, a pytanie o wiek zadano tylko grupie przetwórców.

Wyniki zostały przedstawione w obszernym rozdziale 5, liczącym prawie 80 stron. Większość wyników zestawiono w 56 tabelach i na 43 wykresach i zostały one dokładnie omówione w tekście. Niestety, wykresy słupkowe mają nieopisane osie i nie wszystkie z nich mają oś rzędnych. Ponadto opisy nie zawsze są spójne z wykresem, czy tabelą gdyż na wykresach przedstawiono jedynie frekwencje zdarzenia, natomiast w tekście często podawana jest liczba respondentów udzielająca danej odpowiedzi. Najlepszym rozwiązaniem byłoby pokazanie obu wartości na wykresie, czy tabeli. Części wyników nie zestawiono w tabelach, czy na wykresach i w większości przypadków przedstawiono je w procentach, nie podając całkowitej liczby odpowiedzi.

Kolejny rozdział to dyskusja składająca się z sześciu podrozdziałów, poprzedzonych krótkim wstępem, w którym Pani mgr. Aleksandra Haska przedstawiła proces tworzenia łańcucha żywności z udziałem małych gospodarstw wg. wytycznych FAO. Podkreśliła, że istotne znaczenie i dla konsumenta i dla producenta ma długość tego łańcucha. Przy krótkim łańcuchu żywności konsument otrzyma tańszy produkt o znanym lub łatwym do zidentyfikowania pochodzeniu, a producent otrzyma wyższą zapłatę.

Następnie Pani mgr A. Haska przedyskutowała swoje wyniki z wnioskami wyciągniętymi na podstawie badań wcześniej prowadzonych w Polsce i za granicą odnośnie wszystkich ogniw łańcucha. Oceniła zainteresowanie hodowców, producentów i przetwórców, jak również opłacalność produkcji z wykorzystaniem ras rodzimych. Poprawnie

zidentyfikowała szanse i bariery rozwoju. W wyniku tej analizy powstały dwie analizy SWOT – kwintesencja całości pracy. Jedna dotycząca sprzedaży bezpośredniej żywności pochodzącej od ras rodzimych. Jednak ta analiza powstała w oparciu o pracę Kokoszki i Pink z 2018 roku. W tej analizie należałoby dokonać uściślenia jednego z punktów słabych stron sprzedaży, mianowicie dotyczącej braku estetycznej infrastruktury sprzedaży w gospodarstwach. Po pierwsze, rozszerzyłabym o estetykę sprzedaży np. na targowiskach, czy w halach mięsnych, a po drugie dodałabym również brak lub niską higienę sprzedaży w tych miejscach, gdyż samo zapewnienie estetyki sprzedaży nie jest jednoznaczne z zachowaniem higieny, gdy sprzedający np. używa tej samej wagi, noża, czy deski do krojenia do mięsa i wędlin, o rękawiczkach i ich zmianie nie wspomnę. Dlatego też, w sugestii przedstawionej przez Autorkę na podstawie opracowania EIP-AGRI (strona 171, drugi akapit od góry) o elastyczności w zakresie higieny żywności, upatrywałabym zagrożenia dla konsumenta.

Wracając do analizy SWOT, w części poświęconej szansom proponuję dodać do mody na żywność lokalną i *slow food* oraz rosnącej świadomości ekologicznej konsumenta również rosnącą świadomość konsumenta co do wpływu diety i składników bioaktywnych zawartych w żywności na zdrowie człowieka oraz rosnącą świadomość, że żywność wyprodukowana na bazie produktów pozyskanych od ras rodzimych, utrzymywanych w ekologicznych, czy realizujących politykę zrównoważonego rozwoju gospodarstwach jest znacznie bogatsza w składniki bioaktywne niż produkt masowy. W mocnych stronach wspomniana jest wysoka jakość tych produktów, ale jeszcze konsument musi być tego świadomy, żeby sięgnąć po dany produkt, najczęściej droższy od produktu masowego. W zagrożeniach proponuję dodać również brak zaufania części konsumentów do certyfikatów, co niestety wynika z wielu nieetycznych praktyk części rolników. Wszystkie te aspekty były wspomniane przez Kandydatkę w dyskusji i zabrakło jedynie ich zestawienia w analizie SWOT. Do tej analizy mam pytanie, co kandydatka miała na myśli wymieniając szarą strefę w Zagrożeniach oraz uwagę dotyczącą informacji o niespójnej polityce wsparcia sprzedaży bezpośredniej. W zacytowanej pracy Kokoszki i Pink z 2018, jak wyjaśniły autorki artykułu pod tabelą „kwestia braku spójności dotyczyła przede wszystkim braku możliwości sprzedaży produktów przetworzonych. Wywiad przeprowadzono w maju 2016 r., na początku 2017 r. problem ten został rozwiązany.", zapewne za sprawą wspomnianej zresztą przez kandydatkę ustawy Dz. U. 2016 poz. 1961. Ta uwaga umknęła pani mgr Haskiej i przytoczyła ten punkt bez odpowiedniej modyfikacji. Chyba, że Kandydatka miała na myśli inne niespójności – jeżeli tak, to proszę o wyjaśnienie i sugeruję dodanie takich wyjaśnień w opisie tabeli.

W kolejnych rozdziałach Kandydatka przeanalizowała zainteresowanie handlu i konsumentów produktami pochodzącymi od ras rodzimych. Jeden z podrozdziałów Dyskusji Pani mgr Aleksandra Haska poświęciła analizie SWOT czynników wpływających na dostępność produktów pochodzących od ras rodzimych i jest to niezwykle wartościowe podsumowanie dysertacji. Kandydatka prawidłowo zidentyfikowała mocne i słabe strony, wszelkie zagrożenia i szanse. Ostatni podrozdział Dyskusji dotyczy analizy potencjału polskich ras rodzimych w zakresie wytworzenia nowych produktów markowych. W dzisiejszej rzeczywistości, przy dużej różnorodności produktu masowego konieczne jest również zaproponowanie konsumentowi szerszego wachlarza produktów, poza wyrobami tradycyjnymi, ale odpowiednio oznaczonych i łatwo rozpoznawalnych. W połączeniu ze skróceniem łańcucha produkcyjnego (obniżenie cen detalicznych i zwiększenie przychodów producenta) i edukacją konsumentów co do wartości dodanej produktów otrzymywanych z

raz regionalnych (marketing, w tym promocja) daje to duże szanse na rozwój rynku tych produktów niszowych. Jak słusznie zauważyła Kandydatka, surowcami pochodzącymi od ras rodzimych należy zainteresować restauratorów.

Tego typu analizy są niezbędne dla każdego z ogniw tworzących łańcuch żywności do podejmowania prawidłowych decyzji co do kierunków rozwoju gospodarstwa czy przedsiębiorstwa. Są również niezbędne dla decydentów, wytyczających ogólne kierunki rozwoju rolnictwa. Analiza taka pozwala też na wskazanie słabych ogniw działających już łańcuchów żywności.

Pod dyskusji Kandydatka podsumowała swoje wyniki w dziewięciu punktach. Podkreśliła jednak, iż przeprowadzone badania mają charakter pilotażowy.

Ósmy rozdział dysertacji stanowią trafnie sformułowane wnioski. Pani mgr Aleksandra Haska stwierdziła, iż w naszym kraju istnieje potencjał do stworzenia stabilnego rynku produktów niszowych pochodzących od ras rodzimych. Niezbędne jest jednak dalsze dostosowanie polityki i prawa krajowego do potrzeb małych przedsiębiorstw. Podkreśliła również, że wsparcie instytucjonalne powinno być zwiększone i powinna nastąpić aktywizacja użytkowników ras rodzimych. Wskazała również na konieczność zwiększenia działań promocyjnych i edukacyjnych. Dwa ostatnie wnioski dotyczą konieczności kontynuowania zaczętych przez nią badań na większych grupach respondentów, z rozszerzeniem ich o kilka studiów przypadków pojedynczych łańcuchów żywności i upowszechnianie dobrych przykładów takich łańcuchów. Może następne analizy powinny uwzględnić również gastronomię jako odbiorców, gdyż w Polsce nie brakuje restauracji serwujących regionalne i tradycyjne potrawy. Może następna analiza powinna zostać rozszerzona o inne, poza żywnością, produkty? Czy może są już takie plany?

Chciałam podkreślić, że opracowanie wyników pochodzących z ankiet jest niezwykle żmudne, a wyciągnięcie wniosków niekiedy bardzo trudne.

Kolejny rozdział to Literatura, zawierający aż 354 pozycji, z czego większość o zasięgu światowym, w większości opublikowanych w ostatnich latach. Zacytowano 16 ustaw i 44 strony internetowe.

Aneks zawiera 10 tabel, spis tabel, wykresów i rycin występujących w tekście manuskryptu oraz wszystkie wzory ankiet skierowanych do poszczególnych grup respondentów.

Do manuskryptu dołączono zgodę na udostępnianie pracy w czytelniach Biblioteki SGG oraz dysertację w formie elektronicznej.

Drobne uwagi redakcyjne do całości pracy:

Wszelkie skróty powinny być wyjaśnione, jeżeli są użyte po raz pierwszy w tekście manuskryptu.

Wykresy 1-5 są nieczytelne ze względu na ich czarno-biały wydruk, a linie obrazujące liczebności odróżniono prawdopodobnie jedynie kolorami.

Cytowania dotyczące danych historycznych pochodzą z najnowszej literatury, zatem, kandydatka nie dotarła do źródeł informacji, a jedynie je powieliła za innymi. Warto dotrzeć

do informacji pierwotnej, gdyż powielana przez lata przez innych autorów może ulec zniekształceniu. Zdjęcie dotyczące promocji mięsa rasy puławskiej w hipermarketach Auchan zostało ściągnięte ze strony POLSUS-u, gdzie zostało zamieszczone w chwili zawarcia umowy. W tej chwili opakowania mięsa wyglądają inaczej. Dostępne są również wędliny wyprodukowane z mięsa tej rasy. Opakowanie jest opatrzone znakiem charakterystycznym dla wielu produktów dostępnych w tej sieci, z napisem PEWNI DOBREGO oraz DOBRE, BO…, po czym następuje wyjaśnienie w kilku punktach czym wyróżnia się dany produkt. Przy czym znakiem tym opatrzone są i produkty ekologiczne i pochodzące z rodzinnych gospodarstw konwencjonalnych, ale prowadzących politykę zrównoważonego rozwoju. Zatem i duże sieci handlowe mogą być ogniwem w łańcuchu dostaw żywności pochodzącej od ras rodzimych, więc może jednak włączyć je w kolejnych badaniach?

Redakcyjnych uchybień jest niewiele, np. w kilku miejscach, włączając spis literatury są łączniki zamiast myślników i odwrotnie, błędy gramatyczne są nieliczne, wkradł się błąd ortograficzny (str. 81: nieistotne napisane rozdzielne), zdanie rozpoczęte liczbą zapisaną cyframi, przecinek przed oraz, czy nieco różny styl prezentacji bibliografii (przecinek po nazwisku w kilku pozycjach), brak inicjału imienia w poz. 80 literatury. W przypadku cytowania stron internetowych konieczne jest umieszczenie daty dostępu; nie wszystkie strony są obecnie aktywne. Podkreślić jednak należy, że praca jest napisana poprawnym językiem, z prawidłową składnią, a błędy, które są trudne do uniknięcia w tak obszernym opracowaniu, są naprawdę nieliczne.

Wymienione powyżej uwagi nie umniejszają wartości naukowej pracy. Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pani mgr. Aleksandry Haskiej pt. „Ocena możliwości zwiększenia zainteresowania użytkowaniem ras rodzimych zwierząt poprzez produkty identyfikowane na rynku" stanowi niezwykle istotny wkład w badania nad zachowaniem bioróżnorodności. Prezentowana praca wskazuje na dobre przygotowanie teoretyczne Kandydatki, umiejętność analizowania wyników i ich interpretacji oraz wnioskowania.

Stwierdzam, że przedstawiona mi do oceny rozprawa doktorska spełnia wszelkie wymagania stawiane pracom doktorskim w myśl ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późn. zm.) i zwracam się do Rady Wydziału Nauk o Zwierzętach Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie z wnioskiem o dopuszczenie Pani mgr. Aleksandry Haskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jastrzębiec, 30.08.2021

Bąciuk